

Nep a občanské právo

STANISLAV ZDOBINSKÝ

Po skončení občanské války a zahraniční vojenské intervence mohlo sovětské Rusko konečně přejít k mírovým podmínkám výstavby socialistické společnosti. Katastrofální hospodářská situace, v níž se sovětský stát ocitl v letech 1920—1921, vyžadovala však odklon od politiky válečného komunismu, kterou nebylo možno uplatňovat v nových podmínkách.

Tuto politiku let 1918—1920 bylo třeba změnit, a bylo třeba vytvořit zcela nový model hospodářské politiky, který znamenal značné zeslabení centrálního direktivního řízení národního hospodářství, ale i mnohé změny v postavení tříd a sociálních skupin, aniž by ovšem nová ekonomická politika nějakým způsobem znamenala změny podstaty sovětského státu. I v nových podmínkách a za použití nových metod řízení národního hospodářství ponechal si sovětský stát, stát diktatury proletariátu, nejen všechnu politickou moc ve svých rukou, ale i všechny základní ekonomické pozice, drtivou většinu základních výrobních prostředků, veškerou půdu, velkovýrobu, bankovníctví, dopravu.

Nep znamenal podstatnou změnu metod řízení, i nových forem socialistické výstavby národního hospodářství, oživil i nekalé politické naděje bývalých tříd a vnesl rozkolísanost částečně do samotných řad proletariátu. „Každý svérázný obrat v dějinách způsobuje jisté změny ve formě maloburžoazního kolísání, ke kterému vždy dochází mimo řady proletariátu a které vždy v té neb oné míře proniká do řad proletariátu.

Toto kolísání se projevuje ve dvou »směrech«: jednak v maloburžoazním reformismu, tj. v přisluhování buržoazii, zastřeném libivými demokratickými a »sociálně« demokratickými frázemi a bezmocnými přáními, jednak v maloburžoazním revolucionarismu, slovy výhružným, nabubřelým a velikášským, ve skutečnosti však nicotným svou rozervaností, rozháraností a bezradností. Kolísání je nevyhnutelné, dokud nejsou odstraněny nejhlubší kořeny kapitalismu. Forma tohoto kolísání se teď mění v souvislosti se známým obratem ekonomické politiky sovětské moci.

Základním motivem lidí menševického typu je: „Bolševici obrátili zpátky, ke kapitalismu, a to je také jejich smrt. Revoluce byla přece jen buržoazní, i Říjnová! Ať žije demokracie! Ať žije reformismus!“ Ať už se to říká čistě po menševicku nebo po esersku, v duchu Druhé nebo Dvaapůlté internacionály, podstata věci zůstává táž.

Základním motivem poloanarchistů typu německé »kom. dělnické

strany« nebo části naší bývalé dělnické opozice, která vystoupila nebo vystupuje ze strany, je: „Bolševici teď nevěří v dělnickou třídu!“ Z toho jsou vyvozována hesla, která se víceméně podobají »kronšadtským« heslům z jara 1921.

Úkolem marxistů je co nejstřízlivěji a nejpresněji podat zhodnocení skutečných třídních sil a nesporná fakta proti fňukání a panice šosáků z tábora reformismu i šosáků z tábora revolucionarismu.“ (Lenin — Spisy 33, str. 11, 12.)

Nová ekonomická politika byla tím „svérázným obratem v dějinách“ Sovětského Ruska, který ovšem byl nezbytný pro rozvoj země, a také V. I. Lenin si tento nový krok ve výstavbě nové společnosti i jeho odlišnosti velmi dobře uvědomoval: „Změny forem socialistické výstavby jsou vyvolávány tím, že v celé politice přechodu od kapitalismu k socialismu, používají komunistická strana a sovětská moc nyní zvláštních metod tohoto přechodu, postupují v mnoha směrech jinými způsoby, než dříve, dobývají mnoha pozic, tak říkajíc »novým obchvatem«, ustupují, aby lépe připraveni přešli opět do útoku proti kapitalismu. Tak třeba nyní se připouští a rozvíjí svobodný obchod a kapitalismus, které jsou regulovány státem a na druhé straně se zesocialisované státní podniky převádějí na tzv. chozrasčot, tj. uplatňují se komerční zásady...“ (Lenin — Spisy 33, str. 181.)

I při obratu k nové ekonomické politice však Lenin vždy kladl důraz na omezenost soukromé iniciativy a to jak ve sféře výroby, tak obchodu: „Proletářský stát, aniž mění svou podstatu, může připouštět svobodu obchodu a rozvoj kapitalismu jen do jisté míry a jedině pod podmínkou, že stát bude regulovat (dozírat, kontrolovat, určovat formy, udržovat pořádek atd.) soukromý obchod a soukromohospodářský kapitalismus.“ (Lenin — Spisy 33, str. 182.)

V. I. Lenin si byl vědom toho, že v letech válečného komunismu sovětská moc v ekonomické ofenzivě zašla příliš daleko, že rychlý přechod k čistě socialistické formě hospodářství a k čistě komunistickému rozdělování je nad síly sovětské moci. „Z části pod vlivem vojenských úkolů, které na nás dolehly a oné na pohled zoufalé situace, v níž se tehdy po skončení imperialistické války octla republika, pod vlivem těchto a mnoha jiných okolností, jsme udělali chybu, že jsme se rozhodli přejít přímo ke komunistické výrobě a rozdělování. Usoudili jsme, že na základě povinnosti odvádět všechny přebytky odvedou rolníci tolik obilí, kolik potřebujeme, které pak rozdělíme na závody a továrny, — a že už tu bude komunistická výroba a komunistické rozdělování... ze zkušenosti, které jsme získali za celkem krátkou dobu, jsme se přesvědčili, že tento plán je chybný, že se přiči tomu, co jsme dříve psali o přechodu od kapitalismu k socialismu.“ (Lenin — Spisy 33, str. 53.)

Přechod k nové ekonomické politice začíná X. sjezdem KSR(b), který v březnu 1921 schválil zavedení naturální daně pro rolníky, (značně výhodnější proti původní „razvjorstce“), která současně znamenala zavedení volné směny s přebytky, a konec konců, jak se ukázalo, obnovení trhu.

V. I. Lenin byl však situací v hospodářství a s náladami zejména mezi rolníky, pokud šlo o jejich názory na povinnost odvádět všechny přebytky státu, znepokojen již řadu měsíců před tímto sjezdem. Věděl dobře, že má-li se povznést zemědělství, je třeba osvobodit rolníka od pout „razviorstky“. Již 8. února 1921 předložil Předběžný koncept o rolnictvu, jehož první bod zní: „Vyhovět přání bezpartijního rolnictva a zavést místo odváděcí povinnosti (spočívající v odebírání přebytků) obilní daň.“ (Lenin — Spisy 42, str. 333.) Tento Leninův dokument má podle mého názoru značný význam pro obrat ve vztahu sovětské moci k rolnictvu, pro obrat od politiky válečného komunismu k Nepu.

Usnesení X. sjezdu KSR (b) o zavedení naturální daně předpokládalo jen přímou směnu výrobků, tedy nikoli formuli $Z - P - Z$. Můžeme proto říci, že desátý sjezd KSR (b) udělal opatrný krok vpřed, vždyť jím komunistická strana a sovětská moc se dostávala na půdu pro ni neznámou, ale život se ukázal silnější než toto usnesení. Již na VII. konferenci KSR (b) 29. října 1921 byl nucen V. I. Lenin konstatovat, že ačkoliv: „Celá řada dekretů a nařízení, obrovské množství článků, veškerá propaganda, celé zákonodárství od jara 1921 bylo zaměřeno na oživení směny zboží... že směna zboží se nepodařila: nepodařila se v tom smyslu, že se přeměnila v koupi a prodej.“ (Lenin — Spisy 33, str. 89.)

Proto sovětská vláda musela přejít k zavedení státního regulování koupě a prodeje a peněžního oběhu, ke kontrole obchodu, neboť formule $Z - P - Z$ se prosadila.

V. I. Lenin chápal Nep jako metodu vytváření socialistické ekonomiky, kdy komunisté v ní aplikují určité obchodní, kapitalistické metody. Jistého oživení kapitalismu, který Nep nesporně přinesl (soukromá iniciativa v drobném podnikání, částečná denacionalizace drobných podniků, koncese zahraničním kapitalistům, kterých však bylo pouze nepatrně), se V. I. Lenin nebál. „Neboť pro nás není vůbec tak hrozný... kdy proletariát má v rukou všechny zdroje velkopřemyslu.“ Také na III. kongresu komunistické internacionály V. I. Lenin obdobně prohlásil: „V těchto mezích to však není pro socialismus nic hrozného, pokud doprava a velkopřemysl zůstávají v rukou proletariátu... Ještě více to platí o koncesích: dělnický stát, aniž v nejmenším provádí denacionalizaci, pronajímá určité doly, lesy, naftová pole a jiné zahraničním kapitalistům, aby od nich dostal další zařízení a stroje, které nám uspíš obnovu sovětského velkopřemyslu... Je nesporné, že to, co dostanou koncesionáři ve formě části velmi cenných výrobků, je poplatek, který platí dělnický stát světové buržoazii; nikterak si to nezastíráme, ale musíme si jasně uvědomit, že pro nás je výhodné zaplatit tento poplatek, jen když bude urychleně obnoven náš velkopřemysl a významně zlepšeno postavení dělníků a rolníků.“ Ze všech těchto úvah je zřejmé, že nová ekonomická politika byla nezbytnou politikou, ke které sovětská moc musela chtít nechtít na počátku dvacátých let přikročit a to v zájmu ruského proletariátu, v zájmu posílení republiky sovětů.

Nové společenské vztahy, které se za nové ekonomické politiky vy-

tvářely v hospodářské sféře sovětského státu postavily sovětskou moc před složitý, obtížný úkol. Rychlé a účinné právní regulace těchto vztahů, tak aby soukromohospodářská iniciativa nepřekročila hranici únosnosti a výhodnosti pro sovětský stát, pro diktaturu proletariátu.

Sovětské právo bylo tak v důsledku nové ekonomické politiky postaveno před náročný úkol. Bylo třeba vybudovat nový systém sovětského práva vůbec. Znamenalo to provést velikou kodifikaci, aby sovětské právo se mohlo stát účinným pomocníkem v nové situaci. Do popředí se dostává především otázka práva občanského, které prakticky v období válečného komunismu nehrálo v životě sovětské společnosti žádnou roli. Bylo třeba vytvořit takové kategorie jako je celý systém závazkového práva s jeho obecnou i zvláštní částí, bylo třeba obnovit právo dědické, a v první řadě se vypořádat se vztahy vlastnickými, zachovat vůdčí postavení státního vlastnictví a současně zakotvit i hranice vlastnictví soukromého.

Právě v této době vznikla řada polemik o pojetí sovětského socialistického práva. Znovu byla postavena otázka, co využít z buržoazního práva. Pro vypracování občanskoprávních norem byly však Leninovy směrnice zcela jasné a jednoznačné: „Nikoli otrocky napodobovat buržoazní občanské právo, nýbrž stanovit v něm četná omezení v duchu našich zákonů, bez omezení hospodářské nebo obchodní činnosti.“ (Lenin — Spisy 35, str. 475.)

Z toho je jasné, že nebylo možné prostě převzít buržoazní právo, že bylo třeba jeho horizont překročit v zájmu ochrany sovětského státu, ekonomickotřídní podstatou protikladného státu buržoaznímu. Ovšem řadu moderních, pokrokových ustanovení z jednotlivých právních institutů bylo možné a zcela vhodné — zejména pokud jde o jejich formu — využít. Proto v těchto letech byl veden marxistickými teoretiky práva boj proti „povinnému novátorství“. Sovětský státník a právník Krylenko uvádí zajímavou myšlenku V. I. Lenina o tom, že revoluce má na své straně takové bohatství obsahu historické činnosti, že boj proti starým formám naplněným novým obsahem, pouze proto, že jsou staré, se stává pustým a teoreticky nesprávným doktrinářstvím. (Srovnej Krylenko, Lenin o soudu a trestní politice, Moskva 1935, str. 213.)

O otázce pojetí sovětského práva a jeho vztahu k právu buržoaznímu v podmínkách nové ekonomické politiky řekl Petr Stučka: „Přechod k nové ekonomické politice znamenal též novou etapu v revoluci práva. Náš ústup nebyl chaotický, ale dobrovolný, promyšlený a omezený. Stanovili jsme směr i hranice ústupu. Objevil se před námi význam zákona v rozměrech do té doby neznáných. Objevily se základní kodexy, pracovní, trestní, občanský, pozemkový ... Právo tohoto období jsme obrazně dostali od buržoazie prostřednictvím recepce; buržoazie je na tyto „hodnoty“ méně skoupá, než na hodnoty materiální. Ty jednotlivé články »sovětského charakteru«, které se dostaly například do občanského zákoníku byly též převzaty z buržoazní teorie nebo praxe, ale v našich podmínkách se naplnily novým obsahem.“ (Petr Stučka, Vybrané spisy, str. 415—416.) Týž autor ve své stati „Občanské právo a socialismus“ řekl o vztahu Nepu

a občanského zákoníku RSFSR: „Sovětské občanské právo, přesněji sovětský občanský zákoník, je překladem Nepu do paragrafů.“ Ovšem sovětský občanský zákoník, sovětské občanské právo i za Nepu nemohlo být ničím jiným než třídním právem, tj. právem diktatury proletariátu. Marx i Lenin mnohokrát zdůraznili, že v každé třídní společnosti i právo nemůže být jiné, než třídní.

Proto také když se připravoval občanský zákoník v únoru roku 1922 Lenin napsal Kurskému: „Neuznáváme nic »soukromého«, pro nás je *všechno* v hospodářské oblasti *veřejnoprávní*, a ne soukromé. Připouštíme jedině kapitalismus státní... V tomto smyslu rozšířit státní zásahy do »soukromoprávních« vztahů, rozšířit právo státu rušit »soukromé« smlouvy, uplatňovat v »občanských právních vztazích« nikoli corpus juris romani (kodex římského práva), nýbrž naše *revoluční právní vědomí*, ukazovat soustavně, vytrvale a houževnatě na řadě vzorných procesů, *jak* je třeba jednat rozumně a energicky.“

Původně si lidový komisariát spravedlnosti vzal za vzor vypracování občanského zákoníku RSFSR německý občanský zákoník. Tento návrh byl však zamítnut a vypracováním nové osnovy občanského zákoníka byli pověřeni A. Gojchbarg a N. Bernštajn. Na zasedání VÚVV Lenin prohlásil Gojchbargovi: „Vaše komunistické prvky v občanském zákoníku budu podporovat; v budoucnosti může jít pouze o to upevňovat protiindividualistické zásady a omezovat individualistické, nikdy naopak. Při této politice nemohou u nás vzniknout pochybnosti... Je to otázka mimořádně vážná pro širší masy obyvatelstva. Snažili jsme se zachovat hranici mezi tím, co je zákonným uspokojováním každého občana a tím co představuje »zneužití« Nepu, což je ve všech státech legální, ale co my legalizovat nechceme. Nebudeme si vázat ruce, pokud se ukáže »zneužití«, které jsme nepředpokládali — okamžitě učiníme potřebné opravy.“ (Encyklopedie sovětského práva, str. 709.)

A tak ať hledáme jakékoliv vlivy na občanském zákoníku RSFSR, či jednotlivé nedostatky této první komplexní socialistické občanskoprávní normy, musíme nezbytně dojít k závěru, který učinil P. Stučka, když hovoří o kodexech 20. let: „Vytvářely se velmi rychle a příliš postaru, ale přece jenom ty z nich, které obsahují hmotné právo, jako např. občanský a trestní zákoník, zákoník práce a pozemkový zákoník, nesou jasné znaky *revolučních kodexů*.“

Lenin velice pozorně sledoval práce na občanském zákoníku RSFSR. Návrh občanského zákoníku měl původně ustanovení o tom, že neplatný je každý právní úkon, který směřuje ke zřejmé škodě státu. Toto ustanovení, zřejmě při projednávání v RLK, vypadlo. Lenin, když to zjistil, okamžitě reagoval: „Upozorňuji na to, že včera v Radě lidových komisařů byl občanský zákoník zcela pokažen.“ Současně navrhl pro nápravu této chyby zřídit komisi, která dostala od něho pokyn: „Hlavním úkolem komise musí být: zcela zajistit zájmy proletářského státu, aby bylo možno zkontrolovat (následná kontrola) všechny soukromé podniky bez výjimky a zrušovat všechny smlouvy a soukromoprávní úkony, odporující

jak liteře zákona, tak i zájmům pracujících dělníků a rolníků. Nikoliv otrocky napadobovat buržoazní občanské právo, nýbrž stanovit v něm četná omezení v duchu našich zákonů — bez omezení hospodářské a obchodní činnosti.“

Veliký význam měl již samotný uvozovací předpis k občanskému zákoníku,¹⁾ který ve svých ustanoveních obsahoval zákaz výkladu občanského zákoníka a jeho jednotlivých ustanovení na základě zákonů svržených vlád a praxe předrevolučních soudů. Současně tento uvozovací předpis připustil extenzivní výklad ustanovení občanského zákoníku pouze v tom případě, kdy to vyžadovala ochrana zájmů dělnicko-rolnického státu a pracujících mas.

Veliký význam měla také základní ustanovení občanského zákoníku RSFSR. Hned v prvním článku těchto ustanovení bylo stanoveno, že občanská práva jsou chráněna zákonem, vyjma těch případů, kdy jsou uplatňována proti svému sociálně hospodářskému určení. Toto pojetí občanských práv, které se objevilo v občanském zákoníku RSFSR v roce 1922 je ovlivněno tzv. solidaristickými koncepcemi v právu, kdy individuální práva občanů je možné uplatňovat jedinečně přes zájem společnosti, jsou tedy determinovány a relativizovány společenským zájmem, jejich uplatňování nezávisí pouze na vůli občana. Občan je povinen přihlížet též k sociálně ekonomické funkci svého individuálního práva, realizací svého práva nesmí porušit jeho sociálně hospodářské určení.

Takovéto pojetí občanských práv, a to i majetkových, se odlišuje od koncepce občanských práv buržoazních norem. Z těchto důvodů lze říci, že sovětské občanské právo není zdaleka oním typickým občanským (soukromým) právem jak je známe z buržoazních zákoníků.

Komentátoři sovětského občanského zákoníku uvádějí mnoho případů, kdy občanská práva byla uplatňována proti jejich sociálně hospodářskému určení, čili kdy šlo o protiprávní, občanským zákoníkem nedovolené (zakázané) realizování práva: Vlastník obytného domu připustil, aby v době bytové krize pokoje v domě byly neobydleny, nebo aby sloužily jinému určení, vlastník chaty, která by mohla sloužit jako místo odpočinku pracujících ji nechal v létě neobsazenu, vlastník mlýna, na jehož využívání mělo zájem i místní obyvatelstvo, začal mlýn bourat trám po trámu a trámy rozřezávat.²⁾

Ze základních ustanovení obecné části občanského zákoníku RSFSR dlužno připomenout ještě čl. 3, podle kterého vztahy pozemkové, pracovní a rodinné byly upraveny zvláštními zákoníky. Dochází zde tak k formálnímu zakotvení dosavadního faktického rozdělení jediného „soukromého práva“ legislativně na několik samostatných zákoníků, jako základního východiska pro rozdělení „soukromého práva“ na několik právních

¹⁾ Občanský zákon RSFSR byl přijat na IV. zasedání VÚVV 31. října 1922 a nabyl účinnosti 1. ledna 1923.

²⁾ Srov. Graždanskij kodex sovětskych respublik, text i publičeskij komentarij pod red. A. Malickova, GI Ukrajiny, 8. vydání, 1925, str. 26.

odvětví. Čl. 3 podle mého názoru vyplynul více z faktického stavu zákonodárství (RSFSR vydala již v r. 1918 samostatné kodexy pracovního a rodinného práva, a v letech 1918–1919 několik základních norem z oblasti pozemkových vztahů), než z předem hotových vědeckých analýz systému sovětského socialistického práva. Tím nikterak nechci popřít odlišnost sféry „soukromého práva“ v podmínkách buržoazních států a ve státě sovětském, kde bylo třeba v zájmu ochrany proletářského státu provést řadu legislativních zásahů ve prospěch sovětského státu ve sféře „soukromého práva“, sovětský stát musel v podmínkách Nepu mít v zájmu ochrany svých zájmů možnost vlivů a to dokonce vlivu rozhodujícího, na sféru „soukromého“ práva. Čili jinak řečeno: změnila se vertikální sféra „soukromého práva“, nikoliv horizontální. Proto i při uznané podmínce nutnosti zásahů sovětského státu do sféry „soukromého práva“, nedomnívám se, že např. rodinné vztahy, či vztahy pracovní, by nemohly být upraveny pohromadě se vztahy majetkovými a tvořit jedno právní odvětví. Samozřejmě by nešlo o „právo soukromé“ v tom pojetí jak je známe v buržoazních právních systémech.

Vykládáme-li vztah Nepu a občanského práva nelze podle mého názoru pominout ani čl. 4 obecné části občanského zákoníku RSFSR, kde byla stanovena *za účelem rozvoje výrobních sil RSFSR* (podtrženo aut.) způsobilost občanů k právům (způsobilost mít občanská práva a povinnosti).

Takovéto ustanovení mělo v podmínkách Nepu dalekosáhlé důsledky pro výrobní či obchodní iniciativu soukromých osob a jejich sdružení. Svoboda jejich činnosti byla jasně ohraničena zájmy rozvoje výrobních sil sovětské republiky, zájmy upevnění ekonomické a tím také politické moci diktatury proletariátu.

A jen v souladu s čl. 4 bylo možné vykládat čl. 5 obecné části: „Ve shodě s tím (rozuměj čl. 4 — aut.) má každý občan RSFSR i svazových republik právo svobodně se pohybovat a usazovat se na území RSFSR, volit si zákonem nezakázané zaměstnání a povolání, nabývat a zcizovat majetek s omezeními uvedenými v zákoně, sjednávat smlouvy a vstupovat v závazky a zřizovat průmyslové a obchodní podniky při dodržování všech nařízení, jež upravují průmyslovou a obchodní činnost a chrání použití práce,“ neboť všechna občanská práva, které čl. 5 uváděl, byla podmíněna a omezena zájmem rozvoje výrobních sil RSFSR. Proto také soukromohospodářská iniciativa za Nepu existovala jen potud a tak dlouho, pokud ji sovětský stát potřeboval.

Z hlediska vlastnických vztahů za Nepu měl základní význam čl. 52 občanského zákoníku RSFSR, ve kterém byl rozbit jednotný a posvátný institut buržoazního práva — soukromé vlastnictví a který rozlišoval vlastnictví a) státní (nacionalizované a municipalizované), b) družstevní, c) soukromé. Přitom občanský zákoník zachoval vedoucí pozici státního vlastnictví za Nepu: půda, nerostné bohatství, lesy, vody, železnice a jejich vozový park mohly být výlučně ve vlastnictví státu. Do vlastnictví soukromých osob a jejich sdružení nesměly být převedeny:

- a) průmyslové, dopravní a jiné podniky vcelku;
- b) průmyslové objekty, továrny, závody, doly apod.;
- c) zařízení průmyslových závodů;
- d) vozový park železnic, letadla, námořní a říční plavidla;
- e) stavby železniční, vodní a vzdušné dopravy, národních spojů, elektrárny;
- f) komunální zařízení;
- g) budovy ve správě obcí, nebo znárodněné.

Státní vlastnictví se dělilo na nacionalizované a municipalizované. V prvním případě šlo o majetek ve správě ústředních sovětských orgánů, ve druhém o správu místní, šlo o majetek, který spravovaly místní výkonné výbory sovětů podle zvláštních ustanovení.

Soukromé vlastnictví, do jehož rozvoje se na počátku Nepu vkládaly nepřátelé sovětské moci nejrůznější naděje, bylo sice připuštěno občanským zákoníkem ve větším rozsahu než v období předcházejícím, ale zdaleka to již nebylo ono všemocné soukromé vlastnictví. Majetek v soukromém vlastnictví měl převážně u většiny občanů spotřební charakter. Kapitalistické soukromé vlastnictví bylo i v prvních letech nové ekonomické politiky připuštěno ve velmi omezeném rozsahu. Podle čl. 54 předmětem soukromého vlastnictví mohly být: nemunicipalizované budovy, podniky obchodní a průmyslové, které nezaměstnávaly více dělníků než bylo předvídáno zvláštními předpisy (podle druhu výroby mohly mít 10–20 zaměstnanců, přičemž denacionalizace byla většinou provedena u těch podniků, ve kterých stát nebyl schopen zajistit výrobu); výrobní prostředky a nástroje, peníze, cenné papíry a jiné cennosti včetně zlatých a stříbrných mincí a cizozemské valuty, předměty domácího zařízení, hospodářství a osobních potřeb, výrobky, jejichž prodej se nepřičil zákonu, a ostatní majetkové předměty, nevyložené ze soukromého obchodu.

Výjimky z tohoto omezení soukromého vlastnictví umožňovaly pouze koncese, které v každém jednotlivém případě udělovala zahraničním zájemcům sovětská vláda. Těchto koncesí však bylo uděleno velice málo. Koncese měly posílit rozrušenou sovětskou ekonomiku. V každé koncesionářské smlouvě se zavazoval zahraniční partner sovětské vlády (koncesionář) dodat sovětské vládě část výrobků. Současně si sovětská vláda vyhrazovala smluvně předkupní právo i na ostatní výrobky.

Občanský zákoník nerozlišoval ani mezi kapitalistickým soukromým vlastnictvím a vlastnictvím malovýrobců, ani mezi individuálním vlastnictvím výrobním a spotřebním. Neznal ještě právní kategorii osobního vlastnictví a všechny majetek v individuálním vlastnictví zahrnoval pod vlastnictví soukromé. Avšak v žádném případě u vlastnictví soukromého nešlo o buržoazní neomezené soukromé vlastnictví. Naopak v omezené míře připuštěné toto vlastnictví bylo co do rozsahu i obsahu samotným občanským zákoníkem sevřeno do takového rámce, aby nemohlo nejen poškozovat zájmy sovětské ekonomiky, ale naopak jí sloužit.

Naděje nepřátel, které byly do oživení soukromého vlastnictví a kapitalismu v samém začátku Nepu vkládány, byly tedy i z hlediska jeho

právní úpravy v občanském zákoníku RSFSR liché a také se minuly výsledky.

Za přechodu k nové ekonomické politice zvláštní význam nabyla právní úprava závazkových vztahů, mezi nimi zejména smluv.

Proto občanský zákoník RSFSR věnuje smluvním vztahům a jejich regulaci tak velikou pozornost. Vždyť třetí část pojednávající o závazkovém právu je nejpodrobnější částí občanského zákoníku. V této souvislosti si znovu uvědomujeme mimořádný význam čl. 30, který prohlásil za neplatné každé právní jednání, které neodpovídalo zákonu, zákon obcházelo, nebo směřovalo ke zjevné škodě státu. Byl to článek, který zachovával vliv sovětského státu na každé právní jednání, které by poškozovalo jeho zájmy. Tento článek umožňoval sovětské vládě vést účinný boj proti všem, kteří by chtěli nové ekonomické politiky zneužít, proti těm spekulantům a nepřátelům, kteří se domnívali, že na konci Nepu bude ze sovětského Ruska stát soukromých vlastníků, stát kapitalistický.

Zapomněli, že i sovětské závazkové právo bylo nástrojem sloužícím rozvoji sovětské společnosti, upevnění socialistického řádu.

Zrušení systému přímé distribuce, který ovládl sovětskou ekonomiku za válečného komunismu a zavedení obchodu ze všech smluv povýšilo pak kupní smlouvu na hlavní smlouvu nové ekonomické politiky.

Přechod k nové ekonomické politice znamenal i nutnost obnovit dědické právo. Deklarace „O základních majetkových právech občanů“ z května 1922 vyhlásila opět dědění ze zákona i ze závěti, i když ve velmi omezené míře — dědit se mohl majetek jen do hodnoty 10.000 zlatých rublů. Také okruh dědiců byl úzký, patřil mezi ně pouze manžel a potomci zemřelého. Tato deklarace sice již naznačovala nový směr, který bylo možno v oblasti dědického práva očekávat, avšak vzhledem k tomu, že tato norma měla vysloveně pouze deklaratorní povahu, nebyla závazná a stále ještě platil dekret o zrušení dědění z dubna 1918. Dalo se také očekávat, že dědění nebude nadále mít žádnou úlohu sociálního zaopatření...

Občanský zákoník RSFSR pak připustil dědění každého majetku do hodnoty 10.000 rublů ve zlatě. Nezáleželo na tom, zda majetek měl či neměl pracovní povahu. Hranice maxima 10 000 rublů měla zabránit zachování velkého kapitalistického majetku, který by mohl přecházet z generace na generaci. Soukromé vlastnictví bylo možno dědit jen do té míry jak to odpovídalo nové ekonomické politice. Mezi dědice ze zákona i ze závěti zahrnul občanský zákoník kromě manžela a potomků, ještě osoby, které žily ve společné domácnosti se zůstavitelem alespoň 1 rok před jeho smrtí a byli na něho odkázáni výživou. Šlo tedy o okruh dědiců, kteří byli velice blízcí zemřelé osobě.^{3, 4)}

3) V závěti vedle zákonných dědiců mohl zůstavitel zanechat majetek též

a) státu nebo jeho orgánům, státním ústavům a podnikům,

b) stranickým a odborovým organizacím,

c) organizacím společenským a družstevním, které byly řádně zaregistrovány.

4) Dědilo se podle počtu dědiců rovným dílem bez dědické posloupnosti.

V roce 1926 došlo ke zrušení hranice výše majetku 10.000 rublů. Současně však došlo vydání sazebníku pro dědickou daň, kdy majetek, který dosahoval hodnoty přes 200.000 rublů mohl být zdaněn až do 60 % hodnoty zanechaného majetku a daň činila dokonce až 90 % hodnoty majetku, jestliže převyšovala 500.000 rublů. Ke zrušení hranice 10.000 rublů došlo v době, kdy ze všech oblastí národního hospodářství byli vytlačováni kapitalisté a kdy se dědil čím dále tím více jen majetek nabytý prací občanů. A u tohoto majetku byli pracující zvýhodněni. Například peníze na spořitelních knížkách byly zcela osvobozeny od dědické daně. Nad tuto hranici bylo možno dědit majetek pouze v tom případě, šlo-li o majetek nabytý z práv vyplývajících ze zvláštních smluv nájemních, koncesních, o provedení stavby apod., které uzavřel sovětský stát se soukromými osobami. Výše pozůstalosti zde nebyla omezena. Tato výjimka byla při projednávání občanského zákoníku na VÚVV zdůvodněna tím, že smlouvami se dostává do rukou soukromých osob takový majetek, se kterým si sovětský stát neví rady. „Proto nelze pro nahodilou smrt kontrahenta zatěžovat státní orgány potížemi, jichž se snaží zprostit.“ S touto argumentací polemizuje v Dějinách sovětského občanského práva N. V. Rabinovič: „Tento úsudek se zdá v dnešní době (kniha vyšla v Moskvě v roce 1949) naprosto nepochopitelným, neboť v žádném případě nelze mluvit o povinnostech spravovat státní majetek jako o nějakých potížích, jichž se snaží státní orgány zbavit, a o státním majetku, s kterým si stát neví rady. A ani v oné době, tedy v období, kdy byl vydán občanský zákoník, nespočívalo těžisko v těchto okolnostech, nýbrž v prosté úvaze, že zákon zaváděl zvláštní výhodu pro kontrahenty státu ze smluv koncesních, nájemních a o provedení staveb, stejně jako zaváděl pro tyto kontrahenty zvláštní výhody i v jiných vztazích během mnoha let po roce 1922. To se přirozeně nedělalo v zájmu kontrahentů, nýbrž v zájmu obnovy národního hospodářství. Zejména záruka, že smluvní poměry budou dlouhodobé, odstranění hrozby, že platnost těchto smluv předčasně neskončí pro smrt kontrahentů, měly podnítit investování pokud možná velkých prostředků do prací, které byly na podkladě takových smluv prováděny“. Spor Rabinoviče se mi zdá mylný, i když má v mnohém pravdu. Všechna opatření sovětské vlády v období Nepu směřovala ku prospěchu sovětského hospodářství. Ale zajistit tento prospěch znamenalo podle našeho názoru zajistit s o u č a s n ě prospěch při uzavírání smlouvy mezi sovětským státem a soukromníkem i této soukromé osobě. Vždyť ta uzavírala smlouvu ne proto, že chtěla pomoci sovětské vládě, že chtěla urychlit obnovu národního hospodářství bolševiků, ale ve s v ě m vlastním zájmu. Abychom všem soukromníkům neubližovali: tedy přinejmenším *především proto*. Sám Lenin říká: „Musíme jim zaplatit daň za jejich iniciativu.“ A že sovětská vláda na počátku Nepu nestačila zvládnout, řídit, spravovat všechny znárodněné podniky — to je známo. Mnohé stály, nevyráběly. A právě takové dostávali soukromníci do nájmu.

Je zřejmé, že i dědické právo bylo přizpůsobeno potřebám nové ekonomické politiky a cílům, které sovětská vláda Nepem sledovala.

V. I. Lenin hodnotil na IV. zasedání VÚVV 31. října 1922 vypracování a přijetí občanského zákoníku RSFSR velmi kladně jako jedno z nejvýznamnějších legislativních opatření sovětského státu v počátcích Nepu. Tehdáž prohlásil: „Dále jste se ještě zabývali takovými otázkami, jako je občanský zákoník a civilní soudní řád. Při té politice, kterou neochvějně provádíme a v níž nemůže být u nás kolísání, je to pro široké masy obyvatelstva otázka nejdůležitější. Snažili jsme se i zde, aby byly zachovány hranice mezi oprávněným uspokojováním každého občana v souvislosti se současným hospodářským obratem a mezi tím, co znamená zneužívání nové ekonomické politiky, které je ve všech státech legální, ale které my legalizovat nechceme. Nakolik budou opravy, které jste speciálně s tímto úmyslem provedli a schválili, úspěšné — to ukáže budoucnost. Co se toho týká, nebudeme si v žádném případě svazovat ruce. Jestliže praxe odhalí zneužívání, na která jsme dříve nedali pozor, učiníme ihned potřebné opravy. Všichni ostatně velmi dobře víte, že druhé státy bohužel neznají takovou pohotovost v zákonodárství jako my. Uvidíme, nepřinutí-li je daleká budoucnost, aby se v tomto směru také vynasnažily trochu dohnat Sovětské Rusko.“

Občanské právo a občanský zákoník RSFSR⁵⁾ jako nejdůležitější norma za Nové ekonomické politiky splnily úlohu nového revolučního socialistického práva jako bezpečného, důležitého a účinného nástroje při upevnění a rozvoji sovětského národního hospodářství. Sovětské občanské právo se tak stalo významným aktivním činitelem sovětského státu přechodného období, kdy bylo třeba upevnit socialistické přeměny v životě celé sovětské společnosti.

Nep znamenal zrušení glavkismu, ve kterém jednotlivé státní podniky ztratily prakticky veškerou samostatnost, a zavedení nového systému, který umožnil státním podnikům jít na trh, začlenit se do obchodu, jako určitým samostatným (autonomním) jednotkám. Výše zmíněný řád uznal samostatnou, od státu oddělenou, právní subjektivitu trustu. Stát také neručil za závazky trustu. Měl však plně ve svých rukou vznik a zánik těchto státních podniků, schvaloval jejich statut i jeho orgány. Trusty však na druhé straně mohly disponovat svými výrobky volně. Byly však povinny dodržet ty ceny, které stát stanovil, byly povinny vyhovět přednostně státním objednávkám, a konečně při nákupu i prodeji byly povinny dávat přednost státním orgánům, státním podnikům a družstvům před soukromými osobami.

Těmito otázkami, naplňujícími ve značné míře i oblast řízení národního hospodářství, jsem se při svých úvahách o vztahu Nepu a občanského práva nezabýval.

⁵⁾ Občanský zákoník RSFSR neupravoval všechny majetkové vztahy, nevyčerpával občanské právo tehdejší doby. Zejména celé zákonodárství o státních podnicích, o státních trustech bylo samostatné. Z této skutečnosti také někteří sovětsí autoři té doby usuzovaly, že vedle práva občanského existuje ještě právo hospodářské.

Mám na mysli zejména Řád „O státních průmyslových podnicích, činných podle zásad komerčního rozpočtu (o trustech)“ a další normy jemu odpovídající.

НЭП и гражданское право

РЕЗЮМЕ

Мирные условия строительства советского общества требовали переход от политики военного коммунизма, переход, который вошел в историю советского государства как Новая экономическая политика (НЭП). Этот переход начался введением натурального налога X съездом КПр(б) в марте 1921 г. Первоначально предусмотренный прямой обмен продуктов не удался; переменялся в рыночные отношения купли-продажи. НЭП как метод создания социалистической экономики принес вначале определенное оживление капитализма, обусловленное возможностью частной инициативы в мелком предпринимательстве, частичной денационализацией малых предприятий, предоставлением концессий иностранным капиталистам. Это оживление, однако, было ограничено строгими рамками, обусловленными интересами развития советской экономики.

Переход к НЭП выдвинул перед советским правительством тяжелую, но неотложную задачу: обеспечить действенное правовое регулирование новых общественных отношений так, чтобы были сохранены командные высоты государственной собственности и чтобы частнособственническая инициатива не переросла границу полезности и приемлемости для советского общества. Поэтому в 1922—1923 гг. была осуществлена большая кодификация советского права, в процессе которой был принят целый ряд основных норм для отдельных отраслей права. Была создана первая цельная система социалистического права вообще, причем при весьма активном участии В. И. Ленина; некоторые его указания имели существенное значение особенно для наиболее важного акта — для Гражданского кодекса РСФСР, который сконцентрировал в себя НЭП и был самым действенным правовым инструментом успешной реализации целей Новой экономической политики.

Ленинские указания для разработки Гражданского кодекса отчетливо показали, что было невозможным просто перенять, воспринять буржуазное гражданское право. Поэтому Гражданский кодекс содержит ряд статей „советского характера“, имеет, говоря словами П. Стучки, ясные признаки революционного кодекса.

С этой точки зрения имеют чрезвычайное значение уже положения постановления о введении в действие Гражданского кодекса, а также и некоторые нормы его общей части (ст. 1, 3, 4, 5, 30). Одновременно нормы о праве собственности означали конец основного священного и неприкосновенного института буржуазного гражданского права — частной собственности. Гражданский кодекс ясно закрепил руководящую позицию государственной собственности, а частную собственность заключил в весьма узкие рамки. Этому соответствует и регулирование обязательственных отношений и возобновление наследственного права в ограниченном объеме.

Гражданское право и Гражданский кодекс РСФСР, как важнейшая норма этой отрасли права в период Новой экономической политики сыграли роль действенного инструмента при восстановлении, укреплении и развитии советского народного хозяйства.